12. POLITISK TEOLOGI

SEKULARISERING, SUVERÆNITET OG STAT

Mikkel Flohr

Den moderne sekulære stat antages ofte at være et resultat af opgøret med religionens politiske rolle i kølvandet på reformationen og de efterfølgende konflikter, men ifølge den kontroversielle tyske jurist Carl Schmitt (1888-1985) er det kun halvdelen af historien.[1] Reformationen destabiliserede rigtignok de religiøse institutioner og fortællinger, der understøttede samfundets magtstrukturer, og de måtte derfor udskiftes. Men det betød ikke et farvel til religion som sådan, for den moderne stat overtog nemlig både dens plads og begrebslige struktur.

Ifølge Schmitts *Politisk teologi* fra 1922 er den moderne stat baseret på idéer, som opstod gennem overførslen og transformationen af forestillingen om et transcendent subjekt med absolut magt (det vil sige Gud) fra teologien til tidlig moderne politisk tænkning. Her blev den til idéen om den suveræne stat, som en slags upersonligt subjekt, der transcenderer og regerer sine forskellige institutioner

1 Den klassiske forståelse af relationen mellem reformationen og idéen om den suveræne stats formelle opståen uddybes blandt andet i Daniel Philpott, *Revolutions in Sovereignty: How Ideas Shaped Modern International Relations*, Princeton: Princeton University Press 2001.
Carl Schmitt var en konservativ katolsk jurist og politisk tænker såvel som et fremtrædende medlem af Nazist-partiet i Tyskland fra 1933 og fremefter. Under Weimarrepublikken insisterede han blandt andet på, at en personificeret og diktatorisk suverænmagt var den nødvendige forudsætning for retsstaten. Se Mikkel Flohr, "Skitse af en politisk teori om undtagelsestilstande," Paradoks: Tidsskrift for filosofi og teori 12. december 2025.

(inklusiv kirken) og samfundet. Det er denne forestilling om staten som et sammenhængende og almægtigt subjekt, hinsides de institutioner der rent faktisk udgør den, som legitimerer og animerer disse institutioner, såvel som borgernes deltagelse i og lydighed overfor dem.

Denne udbredte forestilling om staten som et suverænt subjekt bibeholdt den transcendente struktur fra teologien, men forandrede dens indhold og betydning helt grundlæggende. Schmitt brugte begrebet *politisk teologi* til at beskrive den strukturelle kontinuitet mellem moderne politisk teori og teologi, såvel som den indholdsmæssige forskydning.[2] I dette kapitel vil jeg skitsere den idéhistoriske overgang fra en religiøst funderet politik til politisk teologi med udgangspunkt i Schmitts arbejde. Jeg starter med at rekonstruere hans sekulariseringstese og dernæst sporer jeg fremkomsten af forestillingen om den suveræne stat i tidlig, moderne politisk, tænkning, inden jeg konkluderer med nogle overvejelser om politisk teologis relevans for at forstå staten i dag.

Carl Schmitts sekulariseringstese

Selvom Schmitt gav sit værk titlen *Politisk teologi*, forekommer begrebet relativt sjældent i teksten, og han forklarer det først i næstsidste kapitel, hvor han formulerer sin såkaldte "sekulariseringstese" på følgende vis:

2 Dermed ikke sagt, at forudgående teologiske doktriner ikke var politiske, blot at mange af deres politiske funktioner blev overtaget af formelt separate politiske doktriner efter Reformationen.

> Alle prægnante begreber i den moderne statslære er sekulariserede teologiske begreber. Ikke kun på grund af deres historiske udvikling, hvor de blev overført fra teologien til statsteorien – for eksempel blev den almægtige Gud til den omnipotente lovgiver – men også ud fra deres systematiske struktur (…) Først når man er sig sådanne analogier bevidst, kan man forstå de statsfilosofiske ideers udvikling gennem de seneste århundreder.[3]

Schmitt identificerer her to nært relaterede forhold mellem teologiens og den moderne statsteoris centrale begreber. Det første forhold består i den historiske overførsel af begreber fra teologien til moderne politisk teori, der forandrede dem og deres betydning helt grundlæggende. Det andet forhold er kontinuiteten i deres teoretiske struktur, det vil sige disse begrebers organisation i forhold til en slags "transcendensstruktur." Jeg bruger dette begreb frem for "transcendens" (om end jeg i det følgende vil bruge dem synonymt), for at fremhæve, at den religiøse forståelse af Guds transcendens, som sidenhen blev overført til moderne politisk tænkning, aldrig var helt transcendent. Gud kunne altid gribe ind i den sekulære sfære på den ene eller den anden måde (ellers ville førstnævnte være helt uden betydning for sidstnævnte). Der er altså tale om en hierarkisk struktur, som adskiller Gud fra den sekulære sfære, samtidig med at den tillader førstnævnte

3 Carl Schmitt, *Politisk Teologi og Romersk katolicisme og politisk form*, København: Informations Forlag 2007, 53.

at intervenere i og styre sidstnævnte. På samme måde tjener forestillingen om statssuverænitet til at adskille statens autoritet fra dens institutioner og samfundet, samtidig med at den underordner dem den.[4]

Det er vigtigt at bemærke, at begrebet "sekularisering," som oftest forbindes med kirken og religionens underordning i moderne politik, ikke er uforenelig med en sådan religiøs transcendensstruktur. Begrebet "sekulær" stammer faktisk oprindeligt fra et dybt religiøst verdensbillede. Det er afledt af det latinske *saeculum*, der betyder "tidsalder eller -periode," og henviser til det, som er distinkt fra Gud, for så vidt at Gud anses for at være evig og transcendere alt, der eksisterer indenfor historisk tid (dvs. perioden mellem skabelsen og dommedag). Sekularisering [*Saecularisatio*] blev først anvendt som et teknisk udtryk i kirkeretten, hvor det betegnede gejstliges transition tilbage til lægmandsstatus, men efter reformationen blev det også brugt til at betegne fyrsters og/eller staters ekspropriering af kirkens ejendom. Det er primært denne anden betydning, der har inspireret begrebets metaforiske udbredelse i idéhistorien, hvor det ligeledes er kommet til at betegne en overgang fra den religiøse til den verdslige sfære.[5]

4 Jeg ser her bort fra Schmitts senere omskrivning af begrebet politisk teologi som en (tilsyneladende spontan) diakronisk overensstemmelse mellem teologiske forestillinger om Gud og moderne statsbegreber, fordi den er i modstrid med hans sekulariseringstese og tilsyneladende kun blev formuleret for at understøtte hans autoritære politiske doktrin om personificeret suverænmagt. Se også Mikkel Flohr, "Political Theology: Origins, Concepts, and Contradictions," *Theory, Culture & Society* 42, nr. 4, s. 43-59.

5 Marc de Launay, "Secularization," i *Dictionary of Untranslatables, red. Barbara Cassin*, Princeton: Princeton University Press 2014, 932ff.

Schmitts sekulariseringstese betegner ligeledes overførslen af begreber fra teologien til moderne politisk tænkning. Begrebernes migration ændrede deres referenter og betydning helt grundlæggende, samtidig med at de bibeholdt den samme systematiske transcendensstruktur uafhængigt af deres teologiske ophav. Nu var det den suveræne stat snarere end Gud, der udgjorde den helt centrale og organiserende autoritet. Schmitt nævner blandt andet, hvordan miraklet blev til undtagelsestilstanden, der bryder med den etablerede politiske og retslige orden. Denne dobbelthed opsummeres elegant af Schmitts begreb "politisk teologi," som på én og samme tid fremhæver den moderne, "sekulære," politiske tænknings historiske oprindelse i teologien og dens historiske bevægelse hinsides dette udgangspunkt.

Statssuveræniteten fremkomst i idéhistorien

Schmitt insisterer på, at sekulariseringstesen var den nødvendige forudsætning for at forstå "de statsfilosofiske idéers udvikling gennem de seneste århundreder," og på trods af henvisningen til "alle prægnante begreber i den moderne statslære," er bogens fokus suverænitet, som det også fremgår af dens undertitel, "fire kapitler om suverænitetslæren," såvel som dens indhold. Kernen i Schmitts forståelse af politisk teologi er begrebet statssuverænitet, hvis idéhistoriske oprindelse og udvikling jeg vil skitsere i dette afsnit.

Det latinske udtryk *status* og diverse lokale afledninger såsom *estat*, *stato* og *state*, blev brugt fra det fjortende århundrede og fremefter til at betegne en herskers status, stilling og magt indenfor deres rige. Med tiden blev disse udtryk i stigende grad også identificeret med midlerne, der blev brugt til at opretholde denne magt, det vil sige de forskellige regeringsinstitutioner, men de forblev længe nært forbundet til den feudale forestilling om personligt herredømme, og kom ikke til at henvise til staten som et separat og suverænt subjekt før det sekstende eller syttende århundrede.[6]

Den tidligste identificerbare forløber for suverænitetsbegrebet er den latinske neologisme *superanus*, der er afledt af *super*, der betyder "over," og for eksempel kan bruges til at beskrive noget som værende overlegent i forhold til noget andet. Nogle af de første eksempler på begrebets brug i en politisk sammenhæng stammer fra det trettende århundrede, hvor det blev brugt til at beskrive en herskers feudale overherredømme.[7]

Det moderne begreb om statssuverænitet blev primært formuleret i det sekstende og syttende århundrede, blandt andet i Jean Bodins (1530-1596) og Thomas Hobbes' (1588-1679) værker.[8] Denne periode var præget af en række indbyrdes forbundne sociale, politiske og reli-

6 Quentin Skinner, *Visions of Politics*. Vol. II: *Renaissance Virtues*, Cambridge: Cambridge University Press 2007, 369–79, 394–405.

7 Hans Boldt et al., "Staat Und Souveränität," i *Geschichtliche Grundbegriffe*. Band 6: *Historisches Lexikon Zur Politisch-Sozialen Sprache in Deutschland*, red. Reinhart Koselleck, Otto Brunner og Werner Conze, Stuttgart: Klett-Cotta 1990, 98–106.

8 Skinner, *Visions* II, 394–95, 405.

giøse konflikter, der karakteriserede Europa i kølvandet på reformationen, hvor den katolske kirkes autoritet og de doktriner, der hidtil havde legitimeret den politiske orden, fragmenterede og kollapsede. Idéen om den suveræne stat blev formuleret for at udfylde dette ideologiske vakuum ved at konstruere en separat og sekulær kilde til legitimitet og stabilitet, der trak på, men samtidig fundamentalt omkalfatrede idéen om et almægtigt subjekt, der transcenderede den sekulære sfære og dens forskellige konflikter.

Disse forfattere trak på og videreudviklede idéer af teologisk oprindelse, der kan spores tilbage til identifikation af kirken som Jesus' "mystiske legeme" (*corpus mysticum*), hvorved den kom til at repræsentere Guds transcendente almagt i den sekulære sfære. Introduktionen af transcendens indenfor den sekulære sfære blev sidenhen efterlignet og videreudviklet i tidlig moderne politisk teori, hvor kongen blandt andet blev tilskrevet to kroppe: En naturlig krop, der var fejlbarlig og dødelig, og en "mystisk" krop, der repræsenterede rigets enhed og magt, og som blev betragtet som ufejlbarlig og udødelig. Denne doktrin tillod kongemagten at bestå efter kongens død, men betød også, at den i stigende grad løsrev sig fra kongen og til sidst udviklede sig til forestillingen om den suveræne stat, der transcenderer både herskeren og dennes undersåtter.[9]

9 Henri de Lubac, *Corpus Mysticum: The Eucharist and the Church in the Middle Ages – A Historical Survey* (Notre Dame: University of Notre Dame Press, 2007), 13–123; Ernst Kantorowicz, *The King's Two Bodies: A Study in Medieval Political Theology* (Princeton: Princeton University Press, 1997), 7–23, 193–232, 506.

Forestillingen om staten som et suverænt subjekt, der transcenderer og regerer både dens institutioner og befolkningen, bibeholdte strukturen fra forudgående teologiske doktriner, men kom også til at udgøre en uafhængig og særskilt *politisk teologi.* Det er i denne forstand, vi bør læse Hobbes' klassiske beskrivelse af staten som en "dødelig gud."[10]

Denne politiske teologi blev skabt gennem overførslen og omdannelsen af den teologiske forestilling om Guds transcendente almagt til begrebet om statssuverænitet i tidlig moderne politisk tænkning. Suverænitet blev begrebsliggjort som den højeste magt indenfor et specifikt territorium. For at opretholde dette overherredømme må suverænitet nødvendigvis også forstås som *udelelig*, hvilket betød, at selvom den blev repræsenteret og udøvet af kongen, så tilhørte den udelukkende staten, der udgjorde dens *evige* og *transcendente* centrum. Bodin og Hobbes definerede således suverænitet som statens absolutte, udelelige og evige magt, der transcenderede monarken og statens andre institutioner såvel som resten af samfundet.[11]

Overvejelser om statens jordiske eksistens

Men staten eksisterer kun i form af de institutioner, som den politiske teologi hævder, at den transcenderer, såvel

10 Thomas Hobbes, *Leviathan: With Selected Variants from the Latin Edition of 1668*, Indianapolis: Hackett 1994, 109.

11 Jean Bodin, *On Sovereignty: Four Chapters From the Six Books of the Commonwealth*, Cambridge: Cambridge University Press 1992, 1, 92; Hobbes, Leviathan, 135, 109, 124, 146. I modsætning til Schmitts autoritære insisteren på personliggørelse af suverænitet. Se også note 1 og 4.

som befolkningens deltagelse i og lydighed overfor dem. Som sådan kan staten ikke siges at transcendere eller udøve absolut magt over nogen af dem. Staten er med andre ord ikke suveræn og kan heller ikke blive det. Men selvom idéen om den suveræne stat ikke svarer til den moderne stats egentlig praktiske eksistens, udgør denne idé alligevel en central del af dens eksistens og reproduktion.

De institutioner, der udgør staten, er organiseret omkring og animeret af forestillingen om, at de udgør en del af den suveræne stat og handler på dens vegne, ligesom den bredere offentligheds deltagelse i og lydighed overfor dem også afhænger af denne idé. Selvom den moderne stat ikke i nogen meningsfuld forstand kan siges at udgøre et transcendent og suverænt subjekt, tillader denne udbredte forestilling dens forskellige institutioner at fungere, som om de var det. Forestillingen om statssuverænitet bør derfor ikke ignoreres, selvom den er misvisende i sig selv. For at forstå den moderne stat er det ikke nok blot at se på statens forskellige institutioner, det er også nødvendigt at tage højde for den idé, der holder sammen på dem og gør det muligt for dem at operere i samfundet som om de udgjorde et suverænt subjekt, det vil sige idéen om den suveræne stat.[12]

Her kan Schmitts *Politisk teologi* bidrage med vigtige teoretiske ressourcer, der kan hjælpe os med at forstå den moderne stat, nærmere bestemt den politiske teologi, som

12 Se bl.a. Mikkel Flohr, "Political Atheism: Towards a Profane Reconceptualization of the Modern State," i *Political Theology Today: 100 Years after Carl Schmitt*, red. Mitchell Dean, Stefan Schwarzkopf og Lotte List, London: Bloomsbury, 2023, 46-59.

er med til at organisere og animere dens praktiske, jordiske eksistens, det vil sige dens forskellige institutioner og medlemmers deltagelse i dem. Schmitt selv forblev imidlertid forblændet af den politiske teologi, han havde identificeret, og formåede aldrig at differentiere forestillingen om den suveræne stat fra den moderne stats egentlige (sekulære) eksistens i og som en del af samfundet.[13] Derfor er det nødvendigt at læse Schmitt mod Schmitt, og frigøre hans analyse af idéen om statssuverænitets teologiske oprindelse og begrebslige struktur fra hans ukritiske accept af den som en fyldestgørende beskrivelse af den moderne stats eksistens. Kun på den måde kan vi forstå politisk teologis signifikans i dag, det vil sige hvordan teologien har formet og fortsat strukturerer vores forestilling om den suveræne stat, og hvordan denne forestilling investerer og organiserer statens praktiske eksistens.

13 Schmitt brugte denne forestilling til at legitimere hans autoritære politiske projekt i mellemkrigstiden.